

RÉGI EMLÉKEK, ÚJ TAPASZTALATOK

1.

Amit itt elmondok, azt úgy gondoltam végig néhány kurta éccakán, sötét világitatlan vasúti kocsiban, hazajövet erdélyi falvakból és városokból, ahol építészmérnöki, tehát nem írói, sem politikusi minőségemben kiszállásokon voltam.

Mert amint azt tudja talán néhány száz, sőt — hogy henegejek egy kicsit — néhány ezer ember ebben a sokszázmilliós világban, eredeti és egyetlen tanult mesterségem: az építészmérnökség. És kérem szeretettel, higgyék el nekem, nemcsak a kutyabőrre írt, függőpecsétes diplomám jussán, hanem hajlalom, életpályámhoz való szeretetem és valamennyiben hozzáértésem alapján. Vannak naiv lelkek, sőt hivatalos fórumok is, akik és amelyek mint építőművészt tartanak számon, sőt évtizedek óta már. Ebben a minőségemben hivatalos írásaim és különböző anyagú és formájú medáliáim is vannak — kéretlen bizonyítékok. De bizony mondom, hogy aki tudja, mit jelent igazán művész-számba jöhető építésznek lenni, az nem veheti egészen komolyan ezt a minőségemet. Mert mégiscsak nagy szemtelenség volna, ha magamat a Zeusz temploma mesterével, Peking város építőművészeivel, a sumir Sihánnal, Michelangelóval, a Hagia Sophia vagy a rheimsi katedrális építőivel állítanám egy sorba. És tudva tudtam azt is, hogy ha volna is igazi nagy tehetsége, hol fejezhette volna ki magát az építőművész nálunk a múltban...

Hanem azt már merem vállalni, hogy mesterségemet és művészetemet sohasem használtam fel üzletes, anyagi célokra, ahogy azt egykor tehettem volna bizonyára. De becsületesen igyekeztem általa szolgálni népem képzőművészeti kultúráját, művészi és építői hagyományai megtartásának és fejlesztésének, nemesedésének minden másnál fontosabb, mert megtartó és szociális haladását előmozdító ügyét éppen azon a munkaterületen, melyen minden többi szellemi termelés közül a legszegényebbek és legelmaradottabbak vagyunk.

Van azonban népművészetünk. S a nép kultúrájának mélyen a lelkekbe gyökerezését bizonyítja, hogy ezer esztendei szegénységében és sokszor és sok ideig tartó kegyetlen külső és belső megpróbáltatásaiban is megtartotta — és csak ő, a kicsi, szegény elnyomott parasztnép tartotta meg — és hűségesen megőrizte és ápolta nemzetének képzőművészeti hagyományait architektúrájában és díszítőművészetében.

Szövegmontázs a szerző *Régi emlékek, új tapasztalatok*, *Negyvenéves találkozó* és *Az új város* című cikkeiből (*Világosság*, 1948. július 11., 18. és augusztus 7.).

S ha ez megvan, akkor a magyar képzőművész életmunkájának meg van adva a pontos célja és eltéveszthetetlen útja: a magyar képzőművészeti stílus kiépítése a még élő, de rohamosan pusztuló és korszacosodó népi művészet sajátos szellemében és formanyelvén. Ebben az építő, teremtő munkában pedig elől kell járnia az architektusnak, mert piktúra és szobrászat örök függvénye csupán az anyaművészetnek, az architektúrának.

S meglehetősen egyedül, jórészt meg nem értve, de sokszor gúnyoltatva, pusztán a magam kicsi erejével és primitív eszközeivel, immár négy évtizede járom ezt az utat. Keresek és gyűjtök, gondolkodom és beszélek, írok és rajzolkodom...

Az első világháború harmadik esztendejében Sztambulba kerültem, és ott szinte két esztendeig az volt a dolgom, hogy tanulmányozzam Bizánc és Törökország, illetve az ázsiai régi kultúrnépek architektúráját. Ott, s akkor fedeztem fel, hogy Ázsia régi kultúrnemzetei — élükön Kínával — voltak az igazi, nagyvonalú városépítő mesterek. A Kelet ma is élő és romvárosai kivétel nélkül mind korszerűen fejleszthető nagyvárosok vagy nagyvárosmagvak. Viszont amit a mi Nyugatunk a nagyvárosépítésben eddig alkotott, az sem műszaki, sem művészi megoldás, csupán anakronisztikus foldozása, toldása, bővítése a középkori Európa fejleszthetetlen városainak.

Tehát kell legyen egy út, melyre már-már sikerült rálépnem, amikor bekövetkezett az, aminek el kellett jönnie: a monarchia összeomlott... Aminek reám nézve az a következménye lett, hogy építészből — íróvá kellett átváltoznom. Mert élnem kellett valamiből, és az emberek hirtelen lemondottak az építésről, de az olvasásról nem.

Tehát szerkesztettem, könyveket írtam, és egy kis népi politikát csináltam. Az igazi mesterségemet pedig negyedszázadnyi időre cserbenhagytam. El is felejtettem volna, hogy architektus vagyok, ha a régi embereim nem emlékeztettek volna reá olykor-olykor. Amíg az élet kereke újra csak fordult egyet és vele én is.

Elkövetkezett az, amit tudósok és bölcs emberek régen vártak, és igaz próféták régen meghirdettek a világnak: kegyetlen és véres forradalmakban összeomlott a régi, korhadt társadalmi rend, és romjain épül a földművesek, ipari munkások és dolgozó értelmiségiek új társadalmi és gazdasági rendje.

✓ Az új rendszer új életberendezkedés szükségességét jelenti. Az új életberendezkedés új hajlékot: új várost, új falut, új házat, új architektúrát követel. Az új életstílus új képzőművészeti stílust.

Íróból visszaváltottam — legalább részben — építésszé.

S revideáltam mindenekelőtt mindent, amit a múlt építész elgondolt, megállapított és elhatározott. Régi emlékeimet revideáltam új tapasztalataim alapján. S ezek alapján kellett szükségszerűen megállapítanom, hogy amiképpen a középkori város nem lehet helyes kiindulása a mai, s annál kevésbé a jövődöbeli nagyvárosnak, annál kevésbé lehet a falu, melynek a várostól merőben különböző mezőgazdasági termelési adottságai és lehetőségei merőben más lakó- és munkatelepkiála-

kitást követelnek, mint a közösségi, gyáripari és nagykereskedelmi vagy közigazgatási tevékenységű város, sőt nagyváros.

Végül is csak egy megoldási lehetőség marad: a keleti városépítő-szerkesztés alapjaiból kiindulva a nép művészetalakító szellemében formálni ki az új, korszerű város architektúráját: fundamentumát az új képzőművészetnek.

2.

Az utak és ösvények állandó és hivatásos vándorainak tarka társaságában én, a falusi utcákat és házakat meg a messze tanyákat és az erdőségek és hegyek szállásait rajzolgató és méregető építész, akkor — negyven évvel ezelőtt — egészen új szín voltam. Mert a magyar építész nem az ismeretlen vidéket járta, hanem a külföld közismert kultúrvárosait. Gyanúsabb voltam, mint akármelyik a régi vándorok közül — csavargókat sem véve ki —, és a falu bizalmát akkor kaptam meg csupán, amikor elhitték rólam, hogy csakugyan mérnök vagyok. A mérnököt a falusi ember különösképpen sokra tartotta. Akkor is. Megbízott benne, s ő tudja, miért...

Ha mostanában nem is vándorolok, mégis kell néha utaznom ide-oda az országban. S ilyen alkalmakkor megtörténik, hogy oda kerülök el, ahol egykori barangoló utaimon is megfordultam. Találkoznom kell tehát a régi tájakkal, falvakkal, városokkal, és bevallom, ezektől a találkozásoktól mindig — félek egy kicsit. Merthogy rendesen nagy-nagy családásokat jelentenek számomra, ha az emlékezés szép keretéből kilépnek a józan jelen csupasz valóságába... A múlt hónapban így kerültem el Segesvárra, ahol — egykori vázlatkönyvem bizonyossága szerint — pontosan negyven esztendeje, 1908-ban jártam először életemben.

...Műgyetemi hallgató voltam, és három bennszülött budapesti kollégámmal talpaltam keresztül akkor nyáron Erdély keleti részét: éppen Segesvártól Tölgyesig. Rajzolgatva, fotografálva, méregetve és lépken vitatkozva. Fiatalok voltunk, és telítve romantikával úgy éreztük, hogy talán Segesvár volna a romantikusnak beidegzett Erdély városban kifejezett szimbóluma. Az a régi városkép, mely új erdélyi városképpé, az az egyéniség, mely típusá fejleszthető. De mondom, akkor fiatalok voltunk és telítve az iskola Nyugatról, sőt német földről átplántált romantikájával. S meleg, vidám nyári nap ragyogott a város felett.

S most, hogy öregen és kijózanodva, hűvös, esős időben újra barangoltam a szinte halottan csendes várban, és lenn a várhegyet szegélyező régi utcák macskaköveit róttam, megéreztem, sőt tudtam is már, hogy fiatalkoromban mekkorát tévedtem. Segesvár romantikája: érdekes, de... halott romantika. A város muzeális érték, egy józan és magába zárkózott nép egykori építő és szervező munkájának, de a maga különvalóságához és öröklött értékeihez való makacs ragaszkodásának és szűken látásának is tanulságos bizonyítéka. Számunkra és a jövőendő számára viszont nem jelent semmi egyebet...

Már fiatal építész koromban hivatásosan foglalkoztam a várostervezés és -rendezés problémájával, ami pedig minden építőművészi feladat között a legnagyobb, mert minden időben és mindenütt a világon a város mint technikai és képzőművészeti alkotás az illető társadalom kultúrájának és civilizációjának legteljesebb, legnyilvánvalóbb és legjellemzőbb fokmérője. De azonkívül meghamisíthatatlan tükörképe, meghatározója az illető társadalom belső szerkezetének, életberendezésének, gazdasági és szociális helyzetének, fizikai és szellemi világának. Ezért nagy, minden más műszaki és művészi problémánál összetettebb és sokoldalúbb és egyben tehát felelősségteljesebb munkafeladat a városépítő és városrendező feladata, akinek nemcsak technikusként, hanem közgazdásznak, szociológusnak és mindenekfelett egész, érett művésznek és a jövőbe látónak is kellene lennie, hogy feladatának megfelelhessen.

A várost is, a falut is a maga sajátos rendeltetése, funkciója teszi várossá, illetve faluvá... Ez a rendeltetési különbözőség eredményezte a városi és falusi ember életformájának olyan természetes különbözőségét, ami a város, illetve falu külső megjelenésében is természetesen megmutatkozott mindenkor és mindenütt, helyesebben a középtengeri klasszikus ókorban, a középkorban és újkorban egészen a XIX. század végéig. Azért határoztam ezt meg így, mert azt a falut és várost, melyet az előbbieken jellemeztem, az európai társadalmak sajátos rendi berendezése alakította ki a középkor folyamán, és pedig háromféle módon: leggyakoribb esetben a várost egy katonai erődítés, vár védelmében csoportosított, telepített iparos és kereskedő nép alapította meg és fejlesztette ki. Ezek a legrégebb városok. Kevésbé gyakori az az eset, amikor egy iparos és kereskedő embercsoport nem egy meglévő vár védelmében alapítja a maga városi munka- és lakótelepét, hanem az iparos-kereskedő lakosság alapít magának erődített várost. Végül megtörtént az is, — de ez legritkábban és csak az újkorban már —, hogy valamely falu valamilyen okból iparos és kereskedő polgárvárossá alakult át.

Erdélyi városaink alakulása is a három típusnak megfelelően történt. És természetes, hogy vannak városaink, melyekben az alakulásmódok keverednek. Kolozsvár például tiszta típusa a vár védelmében keletkezett városnak. A szász városok legtöbbje viszont közvetlenül az alapítók által erődített városként született meg. És van faluból keletkezett városunk is (Balázsfalva s talán Sepsiszentgyörgy).

Letagadhatatlan valóság, hogy a régi városokból a múlt század folyamán felduzzadt nagyvárosok már a századforduló idején nem tudták, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel és a legkülönbözőbb, állandóan módosuló szükségmegoldásokkal tudták funkciójukat teljesíteni: hogy egyrészt lebonyolítsák a naponkénti és egyre növekvő személy- és teheráruforgalmat, másrészt biztosítsák rohamosan szaporodó lakosságuk számára a megfelelő élet lehetőségét. Ehhez aztán hozzájárult az is, hogy az akkori politikai és városvezetőségek iparokra nem gondoltak,

sem akinek a városok fejlődése köszönhető, az ipari munkásságra. Így aztán a tőkésék, kereskedők palotái mellett a nagyvárosok legjellegzetesebb vonása a külvárosi nyomortanya lett.

A századforduló óta eltelt szinte félszázadnyi idő alatt azonban a nagyvárosok duzzadása nem szünetelt, sőt a technika további fejlődése ma már az egész világot egyetlen gazdasági termelő és fogyasztó területté fejlesztette; nincsen többé távolság, és nincsen szállítási lehetetlenség. A koncentráció viszont a termelést és elosztást mind olcsóbbá és racionálisabbá teszi, tehát a jövőendő tényező városa kétségtelenül a nagyváros.

Ennek a nagyvárosnak technikai és művészi megoldása a legközelebbi jövő, sőt már jelen egyik legfontosabb és legsürgősebb feladata. És a nagyobb gondot az fogja okozni, ha az új város régi városrangból fejlődött ki vagy fejlesztendő ki, tehát nem az új társadalom új városát kell felépíteni, hanem a régi várost kell átépíteni új, korszerű várossá a régi várostársadalomból átépülő új várostársadalomnak úgy, hogy minél kevesebbet pusztítson el a régiből.

A magunk arányainak valószínű lehetőségei között itt is számolnunk kell a nagyváros problémáival: fejlődésre hivatott, népesedő városainkat korszerűvé, vagyis jövőendő funkciójukat minél tökéletesebben megoldani képessé kell fejlesztenünk, technikailag úgy, hogy mellett szociális, kulturális kötelességüket is teljesítsék: lakosságuk meleg, kényelmes, művészileg szép és minden értékes hagyományait megőrző otthonává kell fejlődniök.

Ez a feladata a hivatott városépítőknek és rendezőknek. A város lakosságának pedig arra kell vigyáznia, hogy a maga és családja testi szellemi egészsége érdekében ez a fejlesztés és átrendezés valóban úgy hajtassék végre, hogy a város ne csak a munkának legyen telephelye, de otthona a munkát teljesítő embernek is.

Kós Károly rajza (1932)

